

Anna Kostecka-Sadowa

Instytut Języka Polskiego

Polska Akademia Nauk

anna.sadowa@ijp.pan.pl

ORCID: 0000-0002-2287-904X

**SŁOWNIK JĘZYKA MIESZKAŃCÓW OKOLIC POBIEDZISK. PRZYRODA,
POD RED. JUSTYNY KOBUS I ANNY MIGDAŁEK, WYDAWNICTWO PSP,
POZNAŃ 2023, SS. 351**

Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda pod redakcją Justyny Kobus i Anny Migdałek jest drugą publikacją poświęconą językowi mieszkańców Pobiedzisk i okolic¹, a już czwartą z kolei dotyczącą poszczególnych regionów Wielkopolski². Stanowi kontynuację szeroko zakrojonego i długofalowego projektu edukacyjnego, w którym udział biorą uczniowie szkół podstawowych wraz z poznańskimi dialektologami z Pracowni Dialektologicznej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jednocześnie jest to ósmy słownik, który ukazał się w serii *Wielkopolskich Słowników Regionalnych*³.

Publikacje te powstają z myślą o zachowaniu zanikającego słownictwa oraz wiedzy współczesnych o tradycjach ludności zamieszkującej konkretny teren. Przyczyniają się również do popularyzacji języka i kultury regionu. Seria *Wielkopolskie Słowniki Regionalne* jest odpowiedzią na powszechnie oczekiwaną leksykograficzną prezentację bogactwa gwar wielkopolskich, nie tylko przez środowisko dialektologiczne. *Wielkopolskie Słowniki Regionalne* są pomyślane jako leksykony naukowe. W Pracowni Dialektologii UAM prowadzone są działania zmierzające do całościowego przedstawienia słownego zasobu gwar wielkopolskich, w znacznej mierze warunkowane dotychczasowymi osiągnięciami na tej płaszczyźnie, ponieważ Wielkopolska powszechnie uznawana jest za region mający najskromniejszą doku-

¹ *Słownik języka mieszkańców Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo PSP, Poznań 2021.

² *Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Święta, wierzenia i przesydy*, pod red. J. Kobus i T. Gniazdowskiego, Wydawnictwo PSP, Poznań 2018; *Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i M. Stępień, Wydawnictwo PSP, Poznań 2018; *Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo PSP, Poznań 2022.

³ *Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2018; *Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2018; *W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego*, pod red. B. Osowskiego, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2019; *Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie*, pod red. J. Sierociuka, Wydawnictwo PSP, Poznań 2019.

mentację leksykograficzną⁴. Tu należy zaznaczyć, że zasady pozyskiwania i opisu zebranych w terenie materiałów językowych są w pełni naukowe, a forma podawcza jest dostosowana do możliwości szerokiego grona odbiorców (także nieprofesjonalistów).

Jerzy Reichan i Kazimierz Woźniak w roku 1991 pisali między innymi:

Obecnie panuje duże zapotrzebowanie na tego typu słowniki w związku z zainteresowaniem kulturą poszczególnych regionów. Staną się one przydatne w nauczaniu szkolnym. Powstanie tego typu dzieł zależy w znacznej mierze od inicjatywy i prężności lokalnych ośrodków interesujących się kulturą regionu. Miłośnicy swych rodzinnych okolic odegrają tu rolę decydującą (Reichan, Woźniak 1991: 41).

Jak pisze Halina Karaś,

Słowniki gwarowe stanowią jedną z najważniejszych – obok atlasów językowych i monografii – form ekspozycji słownictwa dialektalnego. Ich celem jest dokumentowanie gwar ludowych (Karaś 2011: 21).

Zatem zebrany materiał dał gruntowne podstawy do powstania kolejnego słownika z innego regionu Wielkopolski. W projekcie pozyskano ponad 18 godzin nagrań, co przełożyło się na ok. 420 stron transkrypcji – nagranej mowy współczesnych mieszkańców okolic Pobiedzisk. Osoby zaangażowane w prace projektowe gromadziły również dokumentację fotograficzną. Materiał źródłowy pochodzi z 13 wsi oraz miasta gminnego Pobiedziska. Badaniami objęto 29 osób reprezentujących trzy pokolenia. Na podziw zasługuje to, że tak ogromnego przedsięwzięcia podjęły się dwie osoby wraz z kilkoma uczniami.

Tom ten zawiera ponad 1750 haseł uszeregowanych w porządku alfabetycznym, 105 fotografii. Opracowanie przedstawia ogół słownictwa używanego w środowisku wiejskim badanych miejscowości, nie ma charakteru dyferencyjnego – zawiera nie tylko leksemy gwarowe, ale i ogólnopolskie, regionalizmy, wyrazy potoczne, specjalistyczne – co jest bardzo ważne, gdyż odcięcie się od haseł np. ogólnopolskich zniekształciłoby obraz języka mieszkańców tego regionu, a dodatkowo zarejestrowane tu leksemy – wyrazy o węższym zasięgu regionalnym, lokalnym, dają badaczom podstawy do dalszych badań naukowych. Stanowi to istotną wartość dokumentacyjną, bowiem uchwycony został stan leksyki wsi wielkopolskiej w konkretnym czasie, z całą jej różnorodnością fonetyczną i morfologiczną.

Słownik gromadzi słownictwo mieszczące się w polu tematycznym PRZYRODA. Jak zaznaczają autorki we wstępie:

Celem projektu było [...] zebranie nazw przyrodniczych odnoszących się do przyrody nieoswojonej, dzikiej, pozostającej jednak w ścisłym związku z człowiekiem (2023: 9).

⁴ Podejmowaniu się opracowania każdego słownika przyświeca założenie, że będzie on dostępny dla szerokiego kręgu odbiorców, tym samym będzie się przyczyniał do popularyzacji języka i kultury regionu. Grono dialektologów z UAM w Poznaniu opracowało system łączący dotychczasowe przyzwyczajenia ortograficzne czytelników z możliwością przekazania najważniejszych cech gwarowych. W pisowni zastosowano uproszczoną ortografię – zaproponowana transkrypcja uproszczona respektuje najważniejsze zasady ortografii języka polskiego, a jednocześnie pokazuje najważniejsze dialektalne cechy fonetyczne, niosąc zarazem informacje o stanie zachowania gwary w badanych miejscowościach.

Artykuły hasłowe zatem odnoszą się do zwierząt, roślin dzikich (w tym chwastów i ziół), ogrodowych (w tym roślin ozdobnych), do drzew, krzewów, owoców leśnych i grzybów, zjawisk pogodowych, pór roku, pasożytów upraw i zbiorów, chorób roślin. Co więcej, w związku z tym, że człowiek jest również częścią przyrody i ingeruje w środowisko naturalne, należą tu wyrazy dotyczące nazw czynności, nazwy zawodów wpływających na przyrodę i in., np. *leśniczy, pszczelarz, rolnik*. Są tu też wyrazy ogólne, wykraczające poza temat przewodni i słusznie, ponieważ w cytatach pojawiają się takie przykłady, a nie każdy odbiorca, zwłaszcza młody, może je znać. Dlatego dobrze, że znalazły się one w tej pracy.

W rezultacie zgromadzono bogaty materiał egzemplifikacyjny, a zaangażowanie młodej i informatorów dodatkowo powiększyło ich wiedzę o dawnym i współczesnym życiu i języku mieszkańców tego regionu. Opracowanie takie jest nie do przecenienia.

W uwagach wstępnych zostały przedstawione: historia badanych miejscowości, charakterystyka informatorów, język mieszkańców tych okolic, zasady opracowania słownika, m.in. zasady zapisu cytatów, informacje o budowie słownika i in.

Główną częścią tomu jest sam słownik, liczący ok. 300 stron. Budowa artykułu hasłowego jest przejrzysta. Zbudowany jest on z: 1) wyrazu hasłowego; 2) definicji; 3) cytatu lub cytatów wraz ze skrótami nazw miejscowości, z których pochodzi materiał; 4) odsyłaczy do innych haseł. Hasła słownikowe podawane są w formie podstawowej, czyli rzeczowniki i przymiotniki w mianowniku liczby pojedynczej, czasowniki w bezokoliczniku. Główki haseł wyróżniono boldem, definicje hasła i ewentualne uzupełnienia, a także odnotowane w nawiasach skróty nazw miejscowości, zapisano pismem prostym. Kursywy użyto, przytaczając tekst będący fragmentem wypowiedzi rozmówcy. W transkrypcji uwzględniono specyfikę mowy informatorów i zastosowano wielokropki obustronnie oddzielone spacją oznaczające pauzę. Zapis materiału gwarowego jest uproszczony, respektujący prawa pisowni polszczyzny ogólnej. Zapis lokalnych zjawisk fonetycznych jest czytelny. Przyjęte zasady umożliwiają ukazanie systemu fonetycznego i wariantywność form opisywanej gwary.

Autorki *Słownika...* zadbały o to, by hasła miały jasną strukturę i zawierały wszystkie niezbędne informacje. Bezpośrednio po wyrazie hasłowym znajduje się jego zwięzła i klarowna definicja realnoznaczeniowa, opisowa lub synonimiczna. Niektóre definicje są rozbudowane o informacje o charakterze etnograficznym, co jest zgodne z najnowszymi trendami leksykografii gwarowej (zob. J. Kaś, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*; H. Pelcowa, *Słownik gwar Lubelszczyzny* i in.).

Następną częścią artykułu hasłowego są przytoczone konteksty występowania danego wyrazu. Poświadczają one zakres jego użycia oraz w wyrazisty sposób oddają istotę znaczenia, odkrywając jego motywację semantyczną. Jest to niezwykle istotne zwłaszcza przy gwarowych nazwach roślin. Zarejestrowane słownictwo również jest interpretowane poprzez przytoczenie szerokich oraz bogatych kulturowo i obyczajowo kontekstów. Te wypowiedzi, zapisane w cytatach, mają za zadanie odpowiedzieć na najważniejsze pytania związane z wyrazem hasłowym: co to jest, jak wygląda, do czego służy, jakie ma zastosowanie, gdzie występuje, jakie budzi skojarzenia, jakie się z tym wiążą powiedzenia, przysłowia itd. Każdy cytat jest precyzyjnie zlokalizowany geograficznie – po każdym z nich w nawiasie widnieje nazwa wsi, w której mieszka informator. Na podstawie zamieszczonych, zwykle długich cytatów badacz jest w stanie odtworzyć informację gramatyczną, celowo pomijaną – w większości

hasel – przez redaktorki *Słownika...* z uwagi na niewyspecjalizowanego odbiorcę oraz funkcję pozajęzykową publikacji. W kolejnej części artykułu hasłowego ogólnie został określony jego zasięg geograficzny. Stanowi to bardzo cenną informację, zwłaszcza dla dialektologów i etymologów, którzy na tej podstawie mogą wyciągać wnioski na temat wzajemnych wpływów międzdialektalnych czy pochodzenia wyrazów.

Pokaźny zbiór fotografii – dokumentujący obiekty typowe dla kultury tych mieszkańców, jest również bardzo potrzebny ze względu na odbiorcę. Jest to spełnienie postulatów metodologii współczesnej leksykografii gwarowej, gdyż znajomość elementów kultury wiejskiej jest coraz słabsza i sama definicja może się okazać dla czytelnika niewystarczająca. Kolorowe ilustracje są bardzo pomocne i rozwiewają wszelkie wątpliwości co do identyfikacji dawnych przedmiotów i desygnatów przyrodniczych.

Słownik... jest napisany przystępnie, a przemyślany sposób opracowania materiału sprawia, że może z niego swobodnie korzystać odbiorca niebędący językoznawcą, osoby zainteresowane historią i kulturą regionu, animatorzy kultury, uczniowie oraz osoby najważniejsze w tej współpracy – informatorzy. Bogata dokumentacja fotograficzna przedstawia zarówno powszechnie znane, jak i rzadko występujące obiekty przyrodnicze. Co więcej, autorki zachęcają czytelników do refleksji i uczestnictwa w procesie zbierania informacji, czemu służy na samym końcu pracy miejsce przeznaczone na notatki i zaproszenie do kontaktu.

Do powyższych uwag warto dodać jeszcze jedną, wykraczającą nieco poza obręb gwar jednego dialektu. Otóż, zestawienie wedle powyższych założeń leksykonu dokumentującego zasób słownikowy gwar odmiennych kompleksów dialektalnych stwarza podstawy do podejmowania różnego typu analiz komparatystycznych. Wedle tych samych przesłanek możliwa jest także prezentacja bogactwa leksykalnego gwar pokrewnych języków słowiańskich.

Zestawiony wedle omawianych tu zasad *Słownik...* ukazuje leksykę ograniczonego obszaru. Jego wartość – zwłaszcza naukowa – wzrasta w momencie pojawienia się analogicznego słownika, zestawianego wedle tych samych założeń, dokumentującego bogactwo gwarowej leksyki innego terenu. Możliwość takiej konfrontacji legła właśnie między innymi u podstaw zawężenia obszaru badań terenowych. Ponadto słownik przynoszący leksykę niewielkiego regionu cieszy się większym zainteresowaniem społeczności lokalnej, poszukującej w nim elementów albo sobie znanych, albo „używanych w naszej okolicy”. To założenie przyczyniające się do popularyzacji lokalnego języka (gwary) i kultury ludowej sprawia, że badania terenowe stają się łatwiejsze dla badacza – informatorzy wiedzą, że ich czas, który poświęcają na eksplorację, nie idzie na marne. Dużo łatwiej także jest pozyskać informatorów do kolejnych badań, gdy można pokazać efekt w postaci książki z innej miejscowości czy opracowanej w tym samym miejscu, lecz na inny temat.

W polskiej leksykografii zarówno gwarowej, jak i ogólnopolskiej słowniki w ujęciu tematycznym należą do rzadszych opracowań, pomimo tego, że ich walory naukowe są bezsprzeczne. Zebranie wyrazów w jednym miejscu z określonej grupy tematycznej przynosi informacje o danej społeczności, hierarchii wartości, typie kultury. Takie pogrupowanie leksyki umożliwia prowadzenie badań dotyczących poszczególnych zbiorów słownictwa należących do konkretnej sfery rzeczywistości pozajęzykowej. Dzięki *passusom* merytorycznym, uwzględniającym szerokie tło, omawiana publikacja może być pomocą dla wielu

badaczy tej odmiany polszczyzny. Skrupulatne opracowanie leksyki sprawia, że monografia ta jest interesującym źródłem zarówno dla językoznawców, jak i miłośników gwary wielkopolskiej.

Bibliografia

- Karaś, H. 2011. *Polska leksykografia gwarowa*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kąś, J. 2015–2019. *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. 1–12. Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz: Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, Małopolskie Centrum Kultury „Sokół”.
- Pelcowa, H. 2012–2022. *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. 1–10. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Reichan, J., Woźniak, K. 2001. *Perspektywy polskiej leksykografii gwarowej*. W: *Gwary dziś*, t. 1: *Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, s. 33–42. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Sierociuk, J. 2006. *Regionalny słownik gwarowy – nowa propozycja z udziałem środowiska lokalnego*. W: *Język – literatura – wychowanie. Praca zbiorowa dedykowana Profesor Annie Kowalskiej*, red. J. Bałachowicz, S. Frycie, s. 65–70. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
- Sierociuk, J. 2010. *Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych*. W: *Studia dialektologiczne*, t. 4, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, s. 135–143. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Sierociuk, J. 2012. *Cechy definicyjne gwar w języku mieszkańców wsi*. W: *Językoznawstwo. Prace na XV Międzynarodowy Kongres Słowistów w Mińsku*, kom. red. M. Korytkowska i in. (*Z Polskich Studiów Słowistycznych*, t. I, seria 12), s. 159–166. Warszawa: Komitet Słowianoznawstwa.
- Sierociuk, J. 2016. *Słowniki regionalne jako wstępny etap opracowania Słownika ogólnowielkopolskiego*. W: *Słowińskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo*, red. D.K. Rembiszewska, s. 245–254. Warszawa–Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wągów, Instytut Słowistyki PAN.
- Sierociuk, J. 2021. *Wielkopolskie Słowniki Regionalne – założenia leksykograficzne*. W: *Gwary dziś*, t. 14, red. J. Sierociuk, s. 289–305. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.